

ԱԿՆԱՐԿ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՕՐԵՐՈՒ ՀԱԼԵՊԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ (2012-ին Այսօր)

Մարուշ Երամեան
maroushyeramian@gmail.com

ՄՈՒՏՔ

Մեծ աղէտի մը առջեւ մարդ նախ ինք իր մէջ կը ցնցուի այնքան զօրաւոր, որ հոգեկան շփոթի կը մատնուի: Ներքին զգացական այդ շփոթէն դուրս գալը ժամանակի կը կարօտի: Իսկ անկէ դուրս գալէ ետք ալ կարիքը կ'ունենայ խորաչափելու աղէտը, զայն «հասկնալի» չափերու վերածելու:

1915ի Աղէտը այնքան մեծ էր, որ վերապրող հայ գրագէտները՝ այդ օրերուն տակաւին մանուկներ, չէին կրցած դուրս գալ այս կրկնակ հանգրուաններէն՝ զգացական ներքին շփոթէն եւ ապրուածը չափել-հասկնալու անկարողութենէն, եւ բնական հետեւանքով մը ինկեր էին լռութեան մէջ: Այս սերունդի գրագէտներէն ոչ ոք կրցած էր ջարդը *գեղարուեստական* գրականութեան վերածել, Կոստան Զարեանէն մինչեւ Շահնուր եւ Շուշանեան կամ Սարաֆեան: Ունեցած ենք Աղէտին *հետեւանքները* մատուցող գեղարուեստական գրականութիւն, ուր ներկայացուած են որբութիւնը, օտար քաղաքներու մէջ անտէր-անտիրական վիճակը եւ ձուլումի վտանգը. բայց ասոնք հետեւանքներն են, ո՛չ՝ Աղէտը ինք:

Այս խօսքս հաստատող երկու օրինակ կրնամ յիշել այստեղ միջազգային գրականութենէն. երբ լեհ-հրեայ վիպագիրին՝ Էտկար Հիլզընրաթին հարց կը տրուի, թէ ինչու՞ իր ողջակիզումը – հոլոքոսթը – ձգած, հայերու ջարդին մասին գրած է *The Story of the Last Thought* վէպին մէջ, վիպագիրին պատասխանը եղեր է. «*Ես այնքան մէջն եմ ու կը մնամ հոլոքոսթին, որը ի՛մս է, եւ որպէս այդ, դժուար յարթահարելի: Մինչ հայկական ջարդերէն դուրս եմ, հետեւաբար կրնամ վիպականացնել զանոնք*»:

Երկրորդ օրինակս Էլի Վիզելի *Night* գիրքն է, որ կը փորձէ նկարագրել իր ապրած օրերը, հոլոքոսթի ընթացքին: Կը փորձէ եւ կը ձախողի, որովհետեւ իր բառերը կը մնան մեռած ձուկերու սառնութեամբ, կարծես իրենք եւս սահմոկած՝ գրագէտին ներքին անդոհէն:

Անշուշտ հեռու եմ այսօրուան սուրիական, եւ ւաւիլի խիտ կերպով՝ հալէպեան տագնապը հաւասարումի բերելէ դար մը առաջ կատարուածին հետ: Խորքին մէջ նմանութեան եզր իսկ չկայ:

Եւ արդէն Հալէպէն անմիջապէս երեւցող գրական էջերը կը հաստատեն, որ լռելու փոխարէն - ինչ որ Աղէտին ահաւորութեան չափանիշն է - գիր ունեցած ենք:

Բայց ...

Յակոբ Միքայէլեան - որ իր բեղուն գրիչով անդրադարձած է Հալէպի տագնապին՝ թերթերու թէ հանդէսներու մէջ երեւցած իր քառասունէ ւաւիլի

յօղուածներով, նշմարներով եւ պատմուածքներով, անդրադառնալով նաեւ պատերազմէն ծնած կամ անոր արդիւնքը եղող հոգեվիճակներու - երբ հերթը հասեր էր իր հինգ օրերու առեւանգումը նկարագրելուն՝ «գրեցի՞ր այդ մասին» հարցումիս պատասխաններ էր.

- Գրեցի, բայց չեմ հրատարակած. չեմ հրատարակեր մինչեւ ...

- Մինչեւ ի՞նչ:

- Մինչեւ գեղարուեստական գործի չվերածեմ:

Դժուարութիւն մը զգալի էր իր խօսքերուն տակ, կարծես՝ խոչընդոտ մը յաղթահարելու անկարելիութիւնը:

Սակայն վերջին երկու թէ երեք տարիներուն Հալէպէն լոյս տեսած գրականութիւնը, կարգ մը մտորումներու կը մղէ:

Եթէ մենք, մեր արեան հետ եւ մեր ծիններով ժառանգեր ենք Աղէտի անդոհին հետ նաեւ Վախը, չի՞ կրնար ըլլալ որ անցնող հարիւր տարիներու ընթացքին մեր արեան մէջ կազմաւորուեր է նաեւ «հակադէտ»ը, այդ վախին դէմ դնելու, զայն դիմագրաւելու կամ շրջանցելու միջոցները: Ապա թէ ոչ ինչո՞վ բացատրել կեանքի բուռն եռանդը որ կը շարունակուի այնտեղ, եւ գիրը, որ կը ծաղկի անոր հետ, զարմանալիօրէն նաեւ՝ որպէս գեղարուեստական գրականութիւն:

Քանի մը նշումներ այստեղ.

- Ինքնութեան տագնապը, որ առկայ է աւելի շատ արեւմտեան ուստաններու մէջ ապրող սփիւռքահայ գրագէտներու գործերուն մէջ, եւ որ գրեթէ ամբողջովին կը բացակայի Միջին Արեւելքէն ծնունդ առած բերքին մէջ, այս տագնապի ընթացքին ալ կը բացակայի:
- Ի՞նչ որ կ'արտայայտուի այս քանի մը տարիներու գրականութեան մէջ ամիսոսանք է, մեծ, հսկայ ամիսոսանքը կեանքերու եւ մշակոյթի մսխումին առջեւ: Ու նաեւ՝ չհասկնալու երեւոյթը, այլ խօսքով՝ ներքին շփոթը, զոր յաղթահարելու համար է նաեւ, որ հալէպահայ գրագէտը գրիչը զէնքի պէս բարձրացուցեր է:
- Երրորդը՝ պատկանելիութեան ապրումին դրսեւորումն է. հարիւր տարին, որ ոչինչ կը համարուի պատմութեան մէջ, ակնթարթ մը միայն, երկար ժամանակ է ադիտահար ժողովուրդի մը կեանքին մէջ: Բայց հարիւրէն շատ աւելի տարիներէ իվեր հայեր ապրած են այս հողերուն վրայ, մեռելներ թաղուած են այստեղ, կեանքեր ծնած ...

«Հողը մերը չէր, բայց մերը դարձաւ ...

Լեզուն իմս չէր

Բայց արձագանգը կը հասներ ունկիս

Հեռու Անիէն արքայէն Գագիկ

Իսկ ցաւը մերն էր սկիզբէն իմս

*Խոշորանգուած հողի եւ հեղուած արեան
Ցաւը իմս էր զի նոյնն էր նման*

Ուրեմն, հակառակ ընկալուած հասկացողութեան, որ ճգնաժամային պահերու կարելի չէ գեղարուեստական գրականութիւն ստեղծել, հալէպահայ գրագէտները կրցան ճգնաժամը արտայայտող փոքր ծաւալի գրականութիւն ստեղծել, ինչպէս՝ օրագրութիւն, պատմուածք, յուշագրութիւն, բանաստեղծութիւն եւ նշմար: Երեւոյթը ինքնին լրիւ յուսալից է, հակառակ անոր որ շատ անյոյս կացութենէ մը ծնունդ կ'առնէ:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Պատերազմէն ծնած բանաստեղծութիւնները առաջին անգամ իրենք զիրենք հաւաքաբար ներկայացուցին Հալէպի Զաւարեան Սրահին մէջ կայացած ասմունքի ցերեկոյթին, երբ հինգէն տասնհինգ տարեկան մանուկներ եւ պատանիներ Հալէպի նուիրուած գործեր ասմունքեցին: Այդ գրութիւններուն հեղինակներէն որոշ անուններ անակնկալ էին. անոնք կա՛մ առաջին անգամ էր որ բանաստեղծութիւն կը գրէին (խօսքս որոշ տարիքի անձերու մասին է), կամ ալ իրենք զիրենք չբացայայտած հեղինակներ էին, ինչպէս՝ Գօգօ Տունկեան, որ գեղարուեստական հրատարակուած գործ չունի, կամ Յուշիկ Ղազարեան, որ ծանօթ է որպէս թատերագիր:

Անշուշտ կային նաեւ պատանի հեղինակներ, որոնք իրենց սէրը կ'արտայայտէին քաղաքին եւ անոր շնորհած բարի ու խաղաղ կեանքին հանդէպ. այդ պատանիները կրնան ուռճանալ ու թերեւս օր մը հաստարուն ծառեր դառնալ, գրական մեր ածուիւն մէջ:

Լաւ կ'ըլլար հաւանաբար, եթէ ասմունքի այդ ցերեկոյթին հնչած գրութիւնները պրակի մը մէջ հաւաքուէին եւ բաժնուէին հանրութեան. այսօր մեր խօսքը շօշափելի հաստատում մը կ'ունենար:

Բանաստեղծութիւններ լոյս տեսան ոչ միայն *Գանձասար* շաբաթաթերթին, *Բագին* եւ *Կամար* գրական հանդէսներուն մէջ, այլ նաեւ համացանցային հանդէսներու (ինչպէս՝ «Գրական Կամուրջ»ին՝) նաեւ Դիմատետրի էջերուն մէջ:

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ

Բազմաթիւ պատմուածքներ - Հալէպի պատերազմական վիճակէն ներշնչուած - լոյս տեսած են Սփիւռքի թէ հայաստանեան մամուլին մէջ: Քանի մը օրինակներ կը յիշեմ.

Լալա Մինասեան՝ «Ֆաթիիէ»². Յակոբ Միքայէլեան՝ «Քարանձաւէն Դուրս»³, «Պատերազմի Մեղեդիներ», «Եւ Պատերազմը կը Շարունակուի». Պերճուի Աւետեան՝ «Հրաժեշտը»⁴. Մարուշ Երամեան՝ «Ուարթանը»⁵,

«Նեխը Արեւին Տակ»⁶. Սոնա Թիթիզեան՝ «Սիրոյ Օրագրութիւն Պատերազմին Մէջ» եւն.:

ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մեծ հետաքրքրութիւն ստեղծած է Լալա Մինասեանի «Սուրիական Օրագրութիւն»ը իր միաժամանակ յուզիչ եւ հետաքրքրական, իրապաշտ եւ ամսասանքով լեցուն տողերով⁷: Միշտ չէ, որ կարելի կ'ըլլայ ինկող ռումբերու թոհուրոհին եւ իյնալիք ռումբերու անդոհին միջեւ ստեղծել գրականութիւն մը, որ հեղինակին ներաշխարհին ու զինք շրջապատող աշխարհը հաւասարումի բերէ:

Սփիւռքահայ մեծ թիւով թերթեր *Գանձասար* շաբաթաթերթէն կ'արտատպեն Մինասեանի գրութիւնները եւ շատ մեծ թիւով ընթերցողներ կը հետեւին անոնց:

Այնքան ատեն որ Հալէպ կ'ապրէր, Մարուշ Երամեան կը շարունակէր իր «Էջեր Հալէպահայու մը Օրագրէն»ը, որ լոյս կը տեսնէր Քանաթայի *Հորիզոն* շաբաթաթերթին մէջ եւ կ'արտատպուէր սփիւռքեան այլ թերթերու կողմէ: Հալէպէն դուրս գալէ ետք, սակայն հեղինակը չ'արտօներ ինքզինքին գրել հալէպահայու առօրեային մասին:

ՀԱՄԱՅԱՆՑ ԵՒ ԴԻՄԱՏԵՏՐ

Շատերու համար թերեւս անլուրջ թուի համացանցին եւ դիմատետրին անդրադառնալ այստեղ: Բայց պէտք է ընդունիլ, որ պատանիներու եւ երիտասարդներու ջախջախիչ մեծամասնութիւնը այնտեղ է: Իսկ մեզ բոլորս կը հետաքրքրէ երիտասարդութիւնը, վաղուան հայ մարդը: Հետեւաբար դիմատետրը շատ լաւ վայր մըն է եւ միջոց՝ երիտասարդութեան բան մը ըսելու, մանաւանդ ըսելու մաքուր լեզուով եւ ճշգրիտ ուղղագրութեամբ: Անշուշտ կայ ահաւորութիւնը լատինատառին: Բայց յարատեւ ու ծրագրուած աշխատանքով կարելի է որոշ արդիւնքներու հասնիլ: Ահա թէ ինչու՝ սկսուած էր պատերազմէն ներշնչուած «Ժխտականներու Դրականները» շարքը՝ կարճ եւ խիտ պատկերներու եւ խոհերու ամէնօրեայ գրառումները:

Դիմատետրի էջերուն հրահրիչ եւ շփոթեցուցիչ գրառումներէն անկախ, կան նաեւ պատերազմական Հալէպէն եկող հետաքրքրական արձագանգներ:

Կ'արժէ որ լրջօրէն օգտագործուի դիմատետրը, հայ երիտասարդին հետ ի՛ր լեզուով խօսելու եւ հասկացողութեան գալու համար:

Այս առանցքին շուրջ կարելի է առանձին եւ երկար խօսիլ, ու թերեւս որոշ մօտեցումներ որդեգրել:

ՅՈՒՇԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Այս ծիրին մէջ միակը Յակոբ Զօլաքեանի յուշագրութիւնն է, Քեսապի երրորդ տեղահանութեան մասին (առաջինը 1909, իսկ երկրորդը՝ 1915)՝ *Քեսապի Երեք Օրերը, 21-23 Մարտ 2014* (Էդիթ Պրինտ), առանձին գրքոյկով մը լոյս տեսած Երեւան, 2014ին:

Շատ հանդարտ գնացքով եւ մանրամասնութիւններով ընթացող պատումը կը տարուբերի քաղցր յուշերու եւ դառն ներկայի նկարագրութիւններուն միջեւ: Քեսապցի ծերեր, որոնք ապրած են Քեսապի երկրորդ տեղահանութիւնը, մէջընդմէջ իրենց մտածումները կ'արտայայտեն. համոզումներ, որոնք իմաստութիւն կը խտացնեն, կեանքին հանդէպ քիչ մը դառն ու քիչ մըն ալ փիլիսոփայական կեցուածքով:

Գիրքը այսօրուան վաւերագրումն է, նորօրեայ պատկերազարդ պատմութիւն հայոց մը:

Վերջընթեր էջին մէջ հեղինակը կ'ըսէ. «Այլեւս Քեսապ տարրեր աշխարհ մըն է: Հեռու՛ աշխարհ մը: Կարծես մեր մոլորակէն դուրս, անհասանելի, ինչպէս Սասունն ու Վանը» (էջ 124): Ապա կ'աւելցնէ քանի մը հատուած ետք. «Ու (մարդիկ պիտի) անդրադառնան, որ այնտեղ՝ «Յո՛ երթաս, ժողովո՛ւրդ» գոռալով՝ կռուի, կռուի՛, կռուի՛լ հարկատր էր, ու առիծի պէս տապալիլը ւտելի լաւ էր քան այս սպասումն ու մաշումը» (էջ 125):

Ահա՛ թէ ինչո՛ւ մենք կը լռենք յարգանքով Հալէպ մնացող ժողովուրդին կամքին առջեւ եւ իրենց հետ կը հաւատանք գալիքին:

Գիրքին վերջին էջերուն զետեղուած «Յիշատակարան»ը կը զեկուցէ, որ նոյն թուականի Յունիսին ժողովուրդը կը վերադառնայ իր ազատագրուած գիւղը վերաշինելու եւ հին հողին վրայ նոր կեանք մը յոյսով վերսկսելու:

ՈՐՊԷՍ ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Եթէ հաւաքենք պատերազմի ընթացքին երկնուած գրականութիւնը, պիտի տեսնենք թէ բաւական ծաւալուն բերք մը պիտի ունենանք, հաւանաբար քանակով շատ ւտելի, քան եղած էր նախորդ տարիներուն:

Նշմարելի է նաեւ, որ գրականութեան ոչ-մօտ մարդիկ, անկախ իրենց տարիքէն, սկսած էին արձանագրել իրենց մտորումներն ու ապրումները: Երէցները ափսոսանք կը պատճառեն, պատանիներն ու երիտասարդները՝ յոյս:

Բայց թէ գրական այս ամբողջ բերքէն ո՞վ պիտի գայ ցորենը յարդէն բաժնելու, ո՞վ պիտի ուզէ քննարկել այդ ամբողջը՝ այլ հարց է:

Իսկ գլխաւորը՝ որքա՞նը պիտի դիմանայ ժամանակին, արդէն ժամանակը ի՞նք պիտի ըսէ:

¹ <http://lit-bridge.com> :

² *Բազին*, Հոկտ.-Դեկտ. 2014, թիւ 4, էջ 10-17:

³ *Կամար*, թիւ 18, 2013, էջ 44-49:

⁴ *Նոյն*, թիւ 22, 2014, էջ 59-63:

⁵ *Նոյն*, թիւ 22, 2014, էջ 42-47:

⁶ *Բազին*, Ապրիլ-Յունիս 2014, էջ 21-37:

⁷ Լալա Միսկարեան-Մինասեան, *Սուրիական Օրագրութիւն*, Հրատ. Գէորգ Մելիտինեցի Գրական Մրցանակի թիւ 83, Անթիլիաս, ՏԿՀՄՏԿ, 2016:

Syrian-Armenian Literature: Reflecting the War (2012-2015)

(Summary)

Marush Yeramian

maroushyeramian@gmail.com

Notwithstanding the fact that the Syrian crisis is having a very strong impact on Aleppine Armenian daily community life, the local leadership as well as social and volunteer groups are involved in a daily effort to maintain a flow of life-as-usual.

The paper highlights Aleppine literature which can be given this status of “life-as-usual”. Aleppine daily literature has started to reflect war in general and the daily fighting through poetry, short stories, diaries, essays, etc.

Alongside the usual means of publishing materials, namely newspapers, books, etc., the internet and Facebook have been instrumental in giving broad exposure to Aleppine Armenian literature.